

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ В МОЛОКОПРОДУКТОВОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PRINCIPLES OF THE FORMATION OF INTEGRATION TIES IN THE DAIRY SUB-COMPLEX OF UKRAINE

Стаття присвячена оцінці стану організаційно-економічних засад інтеграційних зв'язків в молокопродуктовому підкомплексі України. Сучасний стан економічних взаємовідносин у молокопродуктовому підкомплексі України характеризується низькою ефективністю, розбалансованістю та обмеженою диверсифікацією організаційно-економічних форм їх реалізації. Низька частка промислової переробки молока в Україні зумовлена особливостями структури виробництва, а саме високою часткою господарств населення, які не можуть бути віднесені до повноцінних операторів ринку. Слід зазначити, що нинішні труднощі для всіх учасників руху молочного ринку особливо негативно впливають на взаємодію між переробниками та торгівлю. Роздрібна торгівля продовжує несплатити, створюючи серйозні проблеми, що призводять до ланцюгових реакцій та негативно впливають на розвиток молочного підкомплексу в цілому. Така ситуація вимагає прийняття проекту закону «Про торгівлю» України.

Ключові слова: інтеграційні зв'язки, сільськогосподарські підприємства, господарства населення, молокопереробні підприємства, ціна.

УДК 338.436:537.1(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.89-8>

Радько В.І.

д.е.н., професор кафедри організації підприємництва та біржової діяльності, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Свиноус І.В.

д.е.н., професор кафедри обліку та оподаткування, Білоцерківський національний аграрний університет

Семисал А.В.

доктор філософії в галузі економіки, науковий співробітник відділу науково-технічної інформації, Український інститут експертизи сортів рослин

Radko Vitaliy

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Svynous Ivan

Bila Tserkva National Agrarian University

Semisal Anna

Ukrainian Institute of Examination of Plant Varieties

The article is devoted to the assessment of the state of organizational and economic foundations of integration ties in the dairy sub-complex of Ukraine. The most important component of the set of economic relations in the dairy sub-complex are financial relations that arise and develop on the basis of the laws of the functioning of commodity production and are based on the wide use of such economic categories and values as cost, price, profit, profitability, which are closest to the realization of the final social the economic goal of the functioning of the agrarian economy is the maximum satisfaction of the population's needs in food products and the improvement of its level of well-being. The current state of economic relations in the dairy sub-complex of Ukraine is characterized by low efficiency, imbalance and limited diversification of organizational and economic forms of their implementation. Despite the war, the Ukrainian dairy industry retained the ability to produce sufficient quantities of dairy products for the domestic market and Ukrainian consumers. Although milk production is mainly concentrated in households, the market is now shifting towards industrial production. This shift is directly related to the need to improve the quality of milk, as processing enterprises prefer higher quality raw materials for the production of dairy products. In practice, agricultural enterprises managed to adapt to wartime conditions and increase milk production in government-controlled territories. The low share of industrial milk processing in Ukraine is due to the peculiarities of the production structure, namely the high share of households that cannot be classified as full-fledged market operators. In our opinion, the process of creating favorable conditions for the development of an integrated industry of milk producers and processors needs to be accelerated. This requires government levers of influence, such as the creation of family dairy farms, preferential lending, investments to increase livestock and compensation for the opening of new facilities and equipment. It should be noted that the current difficulties for all participants in the milk market have a particularly negative effect on the interaction between processors and trade. As a result, wholesalers and retailers will continue to default, creating serious problems that lead to chain reactions and negatively affect the development of the dairy sub-complex as a whole. Such a situation requires the adoption of the draft law "On Trade" of Ukraine

Key words: integration ties, agricultural enterprises, households, milk processing enterprises, price.

Постановка проблеми. Сучасний стан сільськогосподарства як галузі та агропромислового комплексу загалом є надзвичайно важким, що пов'язано із загостренням загальної економічної кризи в країні. Виходом із такого становища об'єктивно може бути прискорений ефективний розвиток економіки аграрного сектора країни. Серцевиною функціонування агропромислового комплексу є сукупність економічних відносин, реалізація яких забезпечує відповідний рівень ефективності і задоволення інтересів кожного з учасників цих відносин.

Сучасний стан економічних взаємовідносин у молокопродуктовому підкомплексі України характеризується низькою ефективністю, розбалансованістю та обмеженою диверсифікацією організаційно-економічних форм їх реалізації. Зауважимо, що проблема полягає у визначенні основних шляхів

удосконалення системи фінансово-економічних відносин між усіма учасниками технологічного ланцюга виготовлення кінцевої продукції молокопродуктового підкомплексу з метою підвищення соціально-економічної ефективності цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні та методичні основи вдосконалення інтеграційних взаємовідносин між підприємствами аграрної сфери економіки і, зокрема, виробників молока з підприємствами переробки ґрунтовно розглянуті в наукових працях М. К. Пархомця, Б. Й. Пасхавера, О. В. Прокопенко, М. М. Ревенко, П.Т. Саблука, О. М. Шпичака, Г. В. Черевка, І. Б. Яціва та інших учених. Проте в умовах трансформації економічних відносин існуючі проблеми залишаються малодослідженими і вимагають подальшого поглибленого вивчення, з метою пошуку шляхів оптимального їх вирішення.

Постановка завдання. На основі узагальнення досліджень науковців та практичного досвіду діяльності суб'єктів господарювання запропонувати практичні рекомендації по удосконаленню інтеграційних зв'язків в молокопродуктовому підкомплексі.

Виклад основного матеріалу дослідження. На ефективність молокопереробних підприємств негативно впливає дисбаланс між кількістю отриманого молока та їх переробними потужностями [1]. Для певних категорій продукції рівень використання виробничих потужностей коливається від 25,0 % до 35,0 %. Приблизно 70,0 % від загального обсягу переробленого молока надходить із потужностей, які можуть переробляти понад 100 тонн щодня. Натомість малі підприємства потужністю до 10 тонн на добу використовують на переробку лише 1 тону молока. Молокопереробні підприємства прагнуть розширити свій вплив і збільшити кількість постачальників сировини. У той час як доступ до сировини розширюється, більші відстані призводять до значних транспортних витрат, що підвищує вартість готової продукції та відповідно підвищує роздрібні ціни. Така ситуація негативно впливає на ринок збуту молочної продукції [2]. Військовий конфлікт негативно вплинув на роботу молокопереробних підприємств, що призвело до скорочення кількості діючих підприємств та падіння обсягів виробництва молочної продукції.

За даними Державної служби статистики України, станом на 1 листопада 2022 року працювало 328 молокопереробних підприємств, що на 88 підприємств менше, ніж у 2021 році, та на 121 підприємство менше, ніж у 2010 році. Більшість підприємств молокопереробної галузі, які припинили свою діяльність, були малими та мікропідприємствами.

Незважаючи на війну, українська молочна галузь зберегла здатність виробляти достатню кількість молочних продуктів для внутрішнього ринку та українських споживачів. Загальна пропозиція сировини для внутрішньої переробки зменшилася порівняно з 2022 роком, тоді як споживчий ринок також скоротився. Отже, сировини для забезпечення внутрішнього ринку достатньо.

За даними Державної служби статистики України, у 2019–2023 роках постачання молочної сировини на молокопереробні підприємства скоротилося на 23,2 %; у 2023 році, порівняно з 2022 роком, закупівля сирого молока переробними підприємствами зросла на 8,2 % (з 2875,4 тис. тонн до 2657,4 тис. тонн).

На нашу думку, основною причиною зменшення пропозиції молочної сировини на переробку є скорочення виробництва молока. За даними Державної служби статистики України, виробництво молока в господарствах усіх категорій склало

7267,1 тис. тонн, що на 7 % нижче, ніж у 2022 році. З них 2807,4 тис. тонн (+1,4 %) припадає на агропідприємства та 4459,7 тис. тонн (-11,5 %) – на господарства населення.

При цьому частка сирого молока для потреб домогосподарству загальному виробництві становить 62 %. Очевидно, що збільшення виробництва сільськогосподарськими підприємствами не компенсувало падіння виробництва молока в домогосподарствах.

Основним чинником такої ситуації є скорочення поголів'я та продуктивності корів, особливо в домашніх господарствах: станом на 1 січня 2024 року поголів'я корів молочною напрямом продуктивності в господарствах усіх категорій становило 1,28 млн голів, з них 890 000 – у господарствах населення та 390 000 – у сільськогосподарських підприємствах, що є найнижчим показником з часів незалежності України. Це найнижчий рівень з часів незалежності України.

Зменшення поголів'я корів є проблемою для українського молочного сектору, частково через відсутність ефективних програм стимулювання розвитку молочної галузі. Війна ще більше погіршила ситуацію. У прифронтових районах частина поголів'я ВРХ була втрачена через жертви, спричинені обстрілами, та скорочення виробництва. Крім того, частина худоби залишилася на окупованих територіях, і її кількість невідома [3].

Протягом досліджуваного періоду обсяги постачання молока та молочних продуктів на переробні підприємства від господарств корпоративного сектору аграрної економіки перевищували обсяги, що надходили від господарств населення. Так, у 2023 році від сільськогосподарських підприємств на переробні підприємства було поставлено 2559,7 тис.т. (89,1 %) молока, а від господарств населення – 315,7 тис.т. (10,9 %). Це є дуже позитивним для постачання високоякісного молока на переробні підприємства та для забезпечення населення якісними молочними продуктами. Незважаючи на кризу в молочному скотарстві, зумовлену об'єктивними факторами, передусім військовим вторгненням, спостерігається процес концентрації виробництва молока в підприємницькому секторі аграрної економіки, що характеризується поглибленням спеціалізації та впровадженням інноваційних технологій у технологічний процес.

Варто зазначити, що кількість виробників молока, які є суб'єктами господарювання в агропромисловому секторі, за досліджуваний період значно зменшилася (585 одиниць). Очевидно, що тенденція до зменшення кількості агропідприємств, які утримують корів, зберігатиметься і надалі.

Протягом досліджуваного періоду кількість сільськогосподарських підприємств, незалежно

від поголів'я великої рогатої худоби, також поступово зменшувалася. Винятком є підприємницький сектор аграрної економіки з поголів'ям понад 1000 корів.

Крім того, у 2024 році кількість виробників молока в підприємницькому секторі аграрної економіки була дещо меншою, ніж у 2023 році.

У майбутньому високоінтенсивні сільськогосподарські підприємства будуть основними постачальниками молока на внутрішній ринок, оскільки вони зможуть постачати високоякісне молоко і при цьому досягати високої економічної ефективності.

Незважаючи на те, що виробництво молока в основному зосереджене в домогосподарствах, ринок зараз зміщується в бік промислового виробництва. Цей зсув безпосередньо пов'язаний з необхідністю підвищення якості молока, оскільки переробні підприємства віддають перевагу більш якісній сировині для виробництва молочних продуктів.

На практиці сільськогосподарським підприємствам вдалося адаптуватися до умов воєнного часу та збільшити виробництво молока на підконтрольних уряду територіях. При цьому якість сировини, яку сільськогосподарські підприємства постачають на переробку, покращилася, не зважаючи на всі труднощі війни [4]. В Україні харчова промисловість поступово переходить лише на таку сировину.

При цьому якість сировини, що постачається сільськогосподарськими підприємствами на переробку, покращується, незважаючи на всі складнощі війни.

У 2023 році обсяги молока ґатунку «екстра», поставленого переробним підприємствам виробниками молока в корпоративному секторі аграрної економіки, зросли на 27,3 % порівняно з попереднім роком. Частка такої сировини в загальній структурі переробки зросла до 54,5 %. Частка молока-сировини вищого ґатунку становила 27,5 %. Водночас частка сирого молока першого ґатунку зменшилася до 17,1 %, що на 2,4 в.п. менше, ніж у 2022 році.

Обсяг сирого молока другого ґатунку в загальній структурі продовжив знижуватися, скоротившись на 0,1 в.п. до 0,9 % у 2023 році порівняно з попереднім роком.

При цьому домогосподарства продавали переробним підприємствам як сире молоко першого, так і другого ґатунку протягом періоду, охопленого дослідженням.

Таким чином, проблема якості молока, виробленого домогосподарствами, наразі є найбільш актуальною і потребує ефективної державної політики.

Як наслідок, воєнний стан, запроваджений в Україні, негативно вплинув на процес заготівлі сирого молока в домогосподарствах. Така

ситуація призвела до скорочення кількості молокоприймальних пунктів. Так, у 2023 році кількість молокоприймальних пунктів сягнула 1188 одиниць, що на 25,1 % більше, ніж у 2022 році.

Серед інших причин – зменшення поголів'я тварин у приватних домогосподарствах; подовження комендантської години, що негативно вплинуло на робочий час заготівельників молока, а також припинення роботи молокопереробних заводів.

Ми вважаємо, що організація пунктів збору молока з необхідним обладнанням допомогла б вирішити різні соціальні проблеми в сільській місцевості. Варто зазначити, що закупівельна ціна як індикатор взаємовідносин між виробниками та переробниками показує різноспрямований характер вартості сирого молока від сільськогосподарських підприємств та домогосподарств населення, при цьому можна виділити два основні фактори: якість сирого молока та логістичні витрати.

За даними Державної служби статистики України, закупівельні ціни на молоко від сільськогосподарських підприємств стрімко зростають.

У той же час, закупівельна ціна на молоко від домогосподарств значно знизилася. Наразі більшість молокопереробних підприємств поступово відмовляються від закупівель у вищезгаданих сільгоспвиробників [6].

У майбутньому ціна на молочну сировину може змінюватися залежно від розвитку ситуації на внутрішньому ринку. Якщо переробні підприємства підвищать ціни на готову молочну продукцію, споживання населення, ймовірно, зменшиться. Вищі ціни на сировину можуть стимулювати імпорт молочних продуктів з європейських країн, особливо з Польщі.

За даними Державної служби статистики України, протягом останніх п'яти років (2019–2023 рр.) рівень промислової переробки молока в Україні був нижчим за 40 %, а у 2022 році становив лише 36 %, що є найнижчим показником за всю історію незалежності України.

Натомість, за даними Євростату, середній показник для країн ЄС становить 97 %. Німеччина, Франція, Нідерланди, постачають майже 100 % молока на промислову переробку. Це означає, що в цих країнах стадія промислової переробки є ключовою у формуванні ланцюга постачання молочної продукції споживачам.

Низька частка промислової переробки молока в Україні зумовлена особливостями структури виробництва, а саме високою часткою господарств населення, які не можуть бути віднесені до повноцінних операторів ринку.

Наприклад, у середині 2000-х років на домогосподарства населення припадало понад 80 % загального виробництва а молока, тоді як загальний рівень постачання молока на промислову переробку становив близько 50 %.

До кінця 2010-х років частка домогосподарств у загальному виробництві молока в пала до 73 %, а постачання молока на промислову переробку скоротилося до 42 % [7].

Тому важливим завданням для розвитку молочної галузі в Україні є збільшення переробки молочної сировини, тобто забезпечення декларування всіма операторами на відповідних ринках обсягів переробленого молока перед органами державного контролю та державної статистики.

За оцінками експертів, тінювий ринок сирого молока у 2023 році зріс на 20 %. Наприклад, на тінювий ринок щорічно надходить близько 1 млн тонн сирого молока від населення [8].

Висновки. На нашу думку, процес створення сприятливих умов для розвитку інтегрованої галузі виробників та переробників молока потребує прискорення. Для цього потрібні державні важелі впливу, такі як створення сімейних молочних ферм, пільгове кредитування, інвестиції для збільшення поголів'я та компенсації за відкриття нових потужностей та обладнання.

Слід зазначити, що нинішні труднощі для всіх учасників руху молочного ринку особливо негативно впливають на взаємодію між переробниками та торгівлею. Як наслідок, оптовики та роздрібні торговці продовжуватимуть неплатежі, створюючи серйозні проблеми, що призводять до ланцюгових реакцій та негативно впливають на розвиток молочного підкомплексу в цілому. Така ситуація вимагає прийняття проекту закону «Про торгівлю» України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Оцінка ефективності функціонування суб'єктів молокопродуктового підкомплексу України. [І. М. Демчак та ін.]. Київ : НДІ «Укргропромпродуктивність», 2017. 65 с.
2. Фурман І.В. Напрями удосконалення діяльності молокопереробних підприємств України. Інфраструктура ринку. 2022. Вип. 64. С. 54–60.
3. Шуст О.А., Свиноус І.В., Ібатуллин М.І., Сіра Ю.В., Артимонова І.В. Організаційно-економічні засади функціонування молочного скотарства в умовах воєнного стану в Україні. Продовольчі ресурси. 2023. Т. 11. № 20. С. 265–273.
4. Паска І., Сатир Л., Кепко В. Оцінка кон'юнктури ринку молока України в умовах функціонування воєнного стану в країні. Економічний дискурс. 2023. Випуск 3–4. С. 64–72
5. Як новий стандарт щодо якості молока вплине на селян: важливі деталі. URL: <https://info.shuvar.com/news/3446/Yak-novyuy-standart-schodo-yakosti-moloka-vplyne-na-selyan:-vazhlyvi-detali>
6. Цвігун А., Семисал А. Організаційно-економічні засади реалізації молока переробним підприємствам

в умовах воєнного стану. Економічний аналіз. 2023. Том 33. № 4. С. 74–81.

7. Вадим Чагаровський: яким був 2023 рік для виробників та переробників молока? URL: <https://uadairy.com/vadym-chagarovskyj-yakym-buv-2023-rik-dlya-vyrobnykiv-ta-pererobnykiv-moloka/>

8. Економічний механізм функціонування аграрного ринку України в сучасних умовах / [Ю. О. Лупенко та ін.]; за ред. д-ра екон. наук І. А. Сало. ННЦ «Інститут аграрної економіки». Київ : ІАЕ, 2023. 183 с.

REFERENCES:

1. Demchak M. (2017) Otsinka efektyvnosti funktsionuvannya subiektiv molokoproduktovoho pidkompleksu Ukrainy. [Evaluation of the effectiveness of the functioning of subjects of the dairy sub-complex of Ukraine]. Kyiv: NDI «Ukrahropromproduktivnist», 65 p.
2. Furman I. (2022). Napriamy udoskonalennia diialnosti molokopererobnykh pidpriemstv Ukrainy [Directions for improving the activity of milk processing enterprises of Ukraine]. *Infrastruktura rynku*, no. 64, pp. 54–60.
3. Shust O., Svinous I., Ibatullin M., Syra Y., Artimonov, I. (2023). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady funktsionuvannya molochnoho skotarstva v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. [Organizational and economic principles of the functioning of dairy farming in the conditions of martial law in Ukraine]. *Prodivolchi resursy*, vol. 11, no. 20, pp. 265–273
4. Paska I., Satyr L., Kepko V. (2023). Otsinka koniunktury rynku moloka ukrainy v umovakh funktsionuvannya voiennoho stanu v kraini. [Evaluation of the situation of the Ukrainian milk market in the conditions of the operation of martial law in the country]. *Ekonomichnyi dyskurs*, vol. 3–4, pp. 64–72
5. Yak novyi standart shchodo yakosti moloka vplyne na selian: vazhlyvi detali. [How the new milk quality standard will affect farmers: important details]. Available at: <https://info.shuvar.com/news/3446/Yak-novyuy-standart-schodo-yakosti-moloka-vplyne-na-selyan:-vazhlyvi-detali>
6. Tsvigun A., Semisal A. (2023) Orhanizatsiino-ekonomichni zasady realizatsii moloka pererobnym pidpriemstvam v umovakh voiennoho stanu. [Organizational and economic principles of milk sales to processing enterprises in the conditions of martial law]. *Ekonomichnyi analiz*, vol. 33, no. 4, pp. 74–81.
7. Vadym Chaharovskiy: yakym був 2023 rik dlia vyrobnykiv ta pererobnykiv moloka? [Vadym Chaharovskiy: what was 2023 like for milk producers and processors?]. Available at: <https://uadairy.com/vadym-chagarovskyj-yakym-buv-2023-rik-dlya-vyrobnykiv-ta-pererobnykiv-moloka/>
8. Lupenk Y., Salo A. (2023) Ekonomichnyi mekhanizm funktsionuvannya ahrarnoho rynku Ukrainy v suchasnykh umovakh [The economic mechanism of functioning of the agricultural market of Ukraine in modern conditions]. NNTs «Instytut ahrarnoi ekonomiky». Kyiv : ІАЕ, 183 p.